

I N R I

Szalay Lajos, a modern magyar grafika elindítója tulajdonképpen festőnek készült, de a szobrászatot is megpróbálta.¹ Erről így vallott: *Nekem elég sokszor mondták már azt, hogy rajzaimban egy szobrászt látnak elásva. Varga Imre is mondta, hogy bennem nagyon sok a szobrász.*² Az amerikai Newark városban van is egy 56-os emlékműve.³ Ezen kívül még egy bronzplakettje ismert, amely a Miskolci Galéria tulajdonában van.⁴ Ennek a plakettnek a címe: I N R I, tudniillik a rajta levő felirat alapján. A kereszt nélküli feszületet ábrázolja, mellette egyfelől női, másfelől férfialakkal és az életfárad tekerdő kígyóval. A kígyót az asszony bal keze ragadja meg a nyakától fogva, jobbjá pedig a Megváltó oldalán levő sebet érinti. A férfi jobb lábával egy oroszlán hátára tapos, balját pedig győztesen emeli magasba. Első látásra valóban úgy néz ki, hogy ez a keresztrefeszítés témájának sajátosan összevont, szalays sűrítménye, s kontaminált elemeiben az alkotóra jellemzően egyedi munka.⁵ Azonban itt sokkal többről van szó, mint a közismert keresztrefeszítés képi megjelenítéséről. Ez pedig az alkotóművész hitének megvallása!

Jézus keresztrefeszítéséről az újszövetségi evangéliumok adnak hírt, de még a részletezésre hajló János evangéliuma is csak szűkszavúan.⁶ Egyszerűen közlik a tényt, hogy Jézust keresztrefeszítették, de magát a kivégzést nem írják le. Annál többet írnak arról, ami a megfeszített Krisztus körül történt és azokról, akik ott jelen voltak.⁷

Szalaynak mégsem állt szándékában ezeknek az evangéliumi leírásoknak a megjelenítése. Ő valami mást akart ezzel a plakettel a nézők tudomására hozni. De csak úgy tudunk közelebb jutni ehhez a művészi módon megfogalmazott másnak az üzenetéhez, ha megnézzük, hogy az egyházművészetben milyen a keresztrefeszítés ábrázolása.

Szalay Lajos: *Önarckép* (é. n.)

¹ Vö. Sümegi György: Kényszerű Odüsszeusz. Az ismeretlen Szalay Lajos. In: *Művészet* 1999/1, 30–33. Szalay Lajos: *Végtelen a tenyérben. Bakonyi Péter interjúi*. Budapest 1987, 93–94.

² Ld. Szalay: *i. m.* 79, ld. még: 56.

³ Ld. Szalay: *i. m.* 80; Sümegi: *i. m.* 33.

⁴ Ld. *Művészet* 1999/1, 32: I N R I. 1950 körül, bronz, 32x39,5 cm, a Miskolci Galéria tulajdona.

⁵ Vö. Sümegi: *i. m.* 33.

⁶ Mt 27,31–35; Mk 15,22–24; Lk 23,33; Jn 19,17–18. Vö. Schweizer, Ed.: *Jesus Christus im vielfaltigen Zeugnis des NTs*. Gütersloh 1968, 128–165

⁷ Ld. Mt 27,35–56; Mk 15,25–41; Lk 23,34–57; Jn 19,19–37.

A megfeszített Krisztus központi téma a keresztyénségben.⁸ A feszület, az úgynevezett *crucifixus* fontos szimbóluma Isten fia váltságahalálának, csak hogy a korai keresztyénség mégsem alkalmazta, valószínűleg a közismerten szégyenletes kivégzési mód miatt. Ábrázolása csupán az 5. századdal jelentkezik. De akkor a kereszten függő corpus mellett a két gonosztevőt is megjelenítették, illetve mellé komponálták az aszszonyokat, János evangélistát és a katonákat, sőt olyan szimbólumokat is, mint a szivacs, a lándzsa; a karoling korban pedig nap, hold, föld, tenger egyházjelképei is jelentkeznek.⁹

A románkori művészet már a halál felett diadalmaskodó mindenható Krisztust ábrázolta a kereszten, a középkori misztika hatására pedig a fájdalmak férfiat jelenítik meg (Ézs 53,2–10). A reneszánsz a nemes és szépen formált corpust mutatja be, de a késő gótika ismét a szenvedést hangsúlyozza a feszülettel, gyakran sok mellékalakkal: az istenanyával, Mária Magdolnával, Keresztelő Jánossal, vagy éppen a megtérő római századossal.¹⁰ Az egyházművészeti megjelenítés ugyanis nem csupán azzal a szándékkal készült, hogy bemutasson egy döbbenetes eseményt, hanem főként azért, hogy a néző számára még személyesebbé tegye Krisztus kereszthalálának értelmét. Erre szolgáltak az oltárképek, a falfestmények, a kő- vagy csontfaragványok és a táblanyomatú képesbibliák is.¹¹ Mindegyik ábrázolás ennek megfelelően alkalmazott más alakokat vagy jelképeket is a feszület mellett. Szalay Lajos ennek tudatában és ilyen szándékkal használt több alakot, illetve motívumot is a szóban forgó plaketten.

Szalay hithű katolikusként tartotta magát.¹² Azt mondta, hogy az ő művészete vallásos jellegű és fájlalta azt a hitetlenkedést, amivel az egyetlen őszinte ember találkozik, mert érezte, hogy senki nem hiszi el, amit mond.¹³ Pedig valóban őszintén mondta: *az a tény, hogy én keresztyény vagyok, nem abban jelenik meg, hogy vetek-e keresztet vagy sem, járok-e templomba vagy sem, jóban vagyok-e papokkal, vagy nem. A gondolkodásomban szereplő elemek egymáshoz való viszonya és azok nagyságrendi előfordulásai: ezek teszik azt, hogy én a kálvinistákhoz képest katolikusan gondolkodom. S nem lehet másképp megfogalmazni, hogy mi tesz engem a szertartásokra való tekintet nélkül katolikussá. Egy bizonyos, hogy a gondolataim szerkezetének érzelmi mivolta hangsúlyozottabb a gondolataim értelmi természeténél.*¹⁴ Ez az önjellemzése igazolja, hogy mit vall a Biblia illusztrálásáról: rajzai nem csak a Szentírás dekorációi,¹⁵ hanem annál sokkal többek: a szavakban, vagyis a Szentírásban egyszer már leírtat nem érdemes még egyszer, de rosszul elmondani rajzban.¹⁶ Nem illusztrálni kell, mint

⁸ Vö. Kreuzigung Christi. In: *Lexikon der Kunst. II.* Hersg. Alschert, L. u. a. Berlin 1967–1975, 729–730. Haedeke, H. U.: Der Kreuzifixus. In: *GGG. IV.*, 47–49 col.

⁹ Ld. *Lexikon der Kunst. II.*, 730.

¹⁰ Ld. uo. Vö. Christusbild. In: *Lexikon der Kunst. I.*, 447–449; *GGG. I.*, 1789–1798 col.

¹¹ Vö. Lyka Károly: A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése. In: *A művészet könyve.* Budapest 1909. A mecénásról ld. 175–176, a művészi egyéniségről ld. 185–186. Huizinga, J.: *A középkor alkony.* Ford. Szerb Antal. Budapest, é. n. 230–250. Soltész Zoltán: *Az esztergomi nyegenlappos blockbuch Biblia Pauperum.* Budapest 1966. A crucifixust ld. a 25. lapon, társítva Ábrahám áldozatával és a pusztai ércgígyó felemelésével, és pedig utalásképpen az áldozat bűneltörő szerepére és az Istenhez való feltekintésre. Ezzel ellenkező értelemre nézve ld. a szentképek tiszteletéről: *Az Egyházi Törvénykönyv/Codex Juris Canonici.* Ford. Erdő Péter. Budapest 1983, 813.: 1186–1190 kánon. Vö. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlat.* Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest 1984, 58.

¹² Ld. Szalay: *i. m.* 65. és 75.

¹³ Uo. 19.

¹⁴ Ld. Szalay: *i. m.* 74.

¹⁵ Uo. 75.

¹⁶ Uo. 45–46.

ahogy azt az illuminátorok tették annak idején,¹⁷ hanem egy azonos értékű rajzi interpretációját adni annak az érzelmi és drámai feszültségnek, amely azt jellemezte, aki a szöveget szavakban megfogalmazta.¹⁸ Vallásos témájú munkái ezért a szent történetek katolikus interpretációi.¹⁹ Ezeknek a megmutatott valóságáról aztán megint lehet a nézőnek szavakban megfogalmazható véleménye, interpretációja.²⁰ Ezt a felfogását jól mutatja az 1966-ban készült tollrajza Jézus keresztre feszítéséről.²¹ Itt nem csak azt mutatja be, hogy a római katona mennyire szenvtelenül teljesíti kötelességét, amikor a földre fektetett keresztre rászegezi az önmagát megüresítő²² Isten fiát. Hanem a jobb felső sarokban egy tétlenül és nyugodtan ülő angyalt is helyez, aki – Isten akaratának megfelelően – nem avatkozik közbe a maga természetfeletti hatalmával.²³ Bal oldalra pedig egy koronás alakot helyez, amint áldozati állatot tol előre, s mintegy emberi elképzelés szerinti vallásos cselekménnyel elégítené ki Istent.²⁴ Ugyanis tudnivaló, hogy mégiscsak egyedül Isten az, aki megváltani képes az embert a bűn hatalma alól. Ezt ember nem viheti véghez. Szalay szerint mindenkinek el kell gondolkoznia ezen. Ezekre kell tekintettel lennünk az I N R I plakett üzenetének megközelítésénél.

Az I N R I felirat nem csupán szokásos tartozéka a feszületeknek, amint ezt falvak végén álló kereszteken is látjuk, hanem annak a kihangsúlyozása, hogy itt valóban Isten áldozatot hozó cselekedetéről van szó. János evangéliuma 19,19 szerint ugyanis Pontius Pilátus, aki a szólásmondás szerint véletlenül került a *Credó*-ba, a Római Birodalom közigazgatásának tekintélyével íratta fel Jézus kereszttjére a kivégzés okát: *Jesus Nazarennus Rex Judeorum*. E latin mondatnak a kezdőbetűi az I N R I, vagyis: *Názáreti Jézus, a zsidók királya*. S ha akkor a vallási vezetők tiltakoztak, hogy Jézus nem király, csak annak tartotta magát, Pilátus keményen válaszolta: *Quod scripsi scripsi! – Amit írtam, megírtam!*²⁵ És nem változtatott rajta. Ezzel pedig valójában, anélkül, hogy tudatában lett volna, magát Istent igazolta. Mert így lett történelmi tény, hogy világi bíró ítélte el a Názáreti Jézust.²⁶ A feszületábrázolásokon aránylag későn jelenik meg ez a felirat.²⁷ Legelőször a *Soest-i antependium* keresztábrázolása használja.²⁸ Azután pedig szinte min-

¹⁷ Az illusztráció tekintetében ld. *Lexikon der Kunst*, II., 377., az illuminátorok tekintetében pedig uo. 375.

¹⁸ Ld. Szalay: *i. m.* 46–47.

¹⁹ Uo.

²⁰ Vö. Gadamer: *i. m.* 78. Földényi F. László: Heinrich von Kleist a szavak hálójában. In: *Jelenkor* 1998/12, 1289–1291.

²¹ Ld. In: *A Biblia világa*. Szerk. Rapcsányi László. Budapest 1973: a 12. fekete-fehér tábla versoján.

²² Vö. Fil 2,7–8.

²³ Vö. Zsolt 91,11 és Mt 27,40.

²⁴ Vö. Ézs 1,11–13.

²⁵ Vö. *Evangelium secundum Johannes* 19,19–22. In: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. Ed. Weber, R., Stuttgart 1984.

²⁶ Vö. 38. *Frage in Heidelberger Katechismus*. Hrsg. Weber, C., Gütersloh 1983, 29.

²⁷ Ld. I N R I szócikk. In: *Lexikon der Kunst*, II., 402.

²⁸ Vö. *Antependium* szócikk. In: *Lexikon der Kunst*, I., 87. Az ábrázolást ld. a 88. oldalon. Közismertek például: Giovanni Pisano: Krisztus a kereszten. In: Lyka K.: *A művészetek története*. Budapest 1965, 98. kép; Niccolò Pisano: Szószék domborműve. In: *i. m.* 100. kép; L. Cranach: Kardinal Albrecht von Brandenburg vor dem Kreuzigten. In: *Lexikon der Kunst*, IV., 690 M S mester: Kálvária, 1506. In: Szabó Attila: *Művészettörténet képekben*. Budapest 1997, 426. kép; M. Grünewald: Isenheimi oltár. In: Szabó A.: *i. m.* 424. kép; uő. Keresztre feszítés. In: *Mitológiai Enciklopédia*. Szerk. Sz. A. Kotarev, Budapest 1988, a 384 oldal utáni 6. kép; El Greco: Kreuzigung Christi, 1584–1986. In: *Lexikon der Kunst*, II., 730.

den esetben. A múlt század óta azonban gyakran el is maradhat.²⁹ Mert az ember szenvedésére tevődik a hangsúly, vagy éppen színproblémák megoldására is, mint például Gauguinnél, vagy Renato Guttusonál. Szalay azonban nem restelli a feliratot és él is vele, mert tudja a Zsidókhöz írt levél figyelmeztetését: ...*mivel restek lettetek a ballásra, mert noha ez idő szerint tanítónak kellene lennetek* (Zsid 5,11–12). Így figyelmeztet arra, amit Isten véghez vitt az ember érdekében, s ami miatt az embernek is elkötelezettnek kellene már éreznie magát Isten iránt.

A plakettet középen függőlegesen két részre osztja a kereszt nélkül ábrázolt Megfeszített teste, két karja vízszintesen táródik szét, s felül lezárja a teret. Fején nem látszik a töviskorona, inkább mintha győzelmi koszorút viselne, és jobbra felé fordulva szelíd, bátorító tekintettel néz az ott álló női alakra. Szóval a művész nem a kereszten tehetetlené tett és gyöttrődve függő Krisztust ábrázolja, hanem a halált legyőző hatalmas Urat, aki a mennyekbe, Isten magasságába emelkedik, miközben karjait oltalmazólag terjeszti ki az emberiséget jelképező férfi és nő felett. Mellőzi a kereszt formaszimbolikáját, és így lesz érzékelhetővé, hogy Krisztus kereszthalála nem csúfos és szégyenteljes vég, s nem valami bukott hős tragédiáját jelenti,³⁰ hanem Isten világának a feltárulását az ember előtt, aki úgy ismeri magát, mint aki bezárattott a földi valóságba. A Krisztus jobb oldalán álló életfára vagy inkább a tudás fájára³¹ tekeredő kígyó³² nyilván a kísértőre utal, amely a bűneset történetében rávette az asszonyt Isten parancsának megszegésére, és ezzel a bűn rabságába vetette az embert.³³ De most a női alak is hittel tekint fel a Megváltó arcára,³⁴ és jobbjával érinti az oldalának sebeit,³⁵ baljával megragadja a kígyó nyakát, s győztesen emeli magasra, hiszen a kísértésnek többé nem lehet már hatalma³⁶ afelett, aki hitben ennyire közvetlenül Krisztushoz tartozik.

A megfeszített bal karja alatt, a plakett jobb oldalán, férfialak áll: jobb lábát egy oroszlán hátára teszi, rajta tartja az erő és hatalom jelképén.³⁷ Ez ugyan – hátrafordulva – feltátja a száját, de mégsem tud már senkit elnyelni. Hiába ordít: tehetetlenné vált.³⁸ A férfi diadalmasan emeli magasba a bal karját, akárcsak a győztes atléták, de mégis az oroszlán hátán nyugvó lába fölé hajolva könyököl térdére – a jellegzetesen

²⁹ Ld. Gauguin: Sárka Krisztus. In: Bernáth Mária: *Cézanne – Van Gogh – Gauguin*. Budapest 1965, 28.; Renato Guttuso: *Kreuzigung*. In: *Kunst im Widerstand*. Hrsg. E. Fromhold, Dresden 1965, 342. kép; Giacomo Manzù: Gekreuzigter mit General és Kreuzabnahme mit Pralat (domborművek). In: *i. m.* 343–344. kép; De Marc Chagall 1938-ban festett Fehér keresztfeszítése ismét használja a feliratot, mégpedig héber betűkkel. In: *Kunst im Widerstand*, 375. kép; vö. Busch, E.: *Karl Barths Lebenslauf*. München 1976, 128 (az isenheimi oltárkép személyes keresztyén hitre való vonatkozása).

³⁰ Vö. Schweizer, Ed.: Kreuz und Nachfolge. In: *Theologie. VI × 12 Hauptbegriffe*. Hrsg. Westermann, C. Stuttgart/Berlin 1967, 78–82.; de Fraine, J.: Kreuz szócikk. In: *Bibellexikon*. Hrsg. Haag, H. Leipzig 1969, 990–991. col.; *Mitológiai Enciklopédia*. I., 140–142.

³¹ Vö. Életfa. In: *Mitológiai Enciklopédia*. I., 57–59.

³² Vö. Schlange címszó. In: *Bibellexikon*, 1539–1541 col.; Kígyó címszó. In: *Mitológiai Enciklopédia*. I., 143–146.

³³ Ld. 1Móz 3,1–24; Róm 5,12.

³⁴ Vö. Lk 8,2–3; 10,38–42; Jn 8,1–11; 19,25–27; 20,1.

³⁵ Utalás Jn 20,24–29-ben Tamás apostol hitelenségére, majd pedig hitére.

³⁶ Ld. Mk 16,17–18.

³⁷ Vö. Oroszlán címszó. In: *Mitológiai Enciklopédia* I., 205–206.; Cansdale, G.: Lion szócikk. In: *The New Bible Dictionary* Ed. Douglas, G., Grand Rapids 1965, 741–742.; Frehen, H.: Löwe szócikk. In: *Bibellexikon*, 1063–1064 col.; ld Zsolt 91,13: *Oroszlánon és áspiskégyón jársz, megtaposod az oroszlánkölyköit és a sárkányt* (Károlyi fordítása szerint); az új katolikus fordításban: *Oroszlánok és kígyók között lépdeksz, oroszlánkölyköit és sárkányt tiporsz el*. (Biblia. Szent István Társulat, Budapest 1979, 660.)

³⁸ Vö. Jób 4,10; 1Pt 5,8.

gondolkodó pózban.³⁹ Tenyerével feltámasztja állát, szembetekint a nézővel, mint aki tudja, hogy Isten oltalmát élvezheti, és most már a bűn hatalmától szabadon vállalhatja s felelősséggel végezheti mindazt, amit Isten az ő munkatársának, az embernek ad feladatul a világon. Hogy mi ez a feladat? Istennel közösségekben lenni és embernek maradni! Ez egyfelől mindenkinek mást és mást jelent, mert mindenki a maga talentuma és élethelyzete, életformája szerint kap feladatot, akár úr, akár szolga vagy éppen képzőművész, író, költő, esetleg szakmunkás. Másrészt pedig ugyanazt jelenti: Krisztus kereszthalála óta nem állhat semmi Isten és az ember közé, se tudás, se tudatlanság, se jóság, se szépség, sem erő, sem erőtelenség vagy bármi más. Mert megvan a lehetőség arra, hogy az ember együtt éljen Istennel és ne tőle elszakadton.

A 77 éves Szalay Lajos ezt így mondta önmagáról: *a világ egysége lassan kezd kialakulni bennem.*⁴⁰ Ez az alakuló egység ott van mindenik alkotásában. Rajzaival jól tudta hangsúlyozni, hogy a néző nem a valóságot látja bennük, hanem csak egy képet.⁴¹ De rajzai éppen ettől válnak valósággá: a való mesterséges másává.⁴² Azaz, és megint csak Arany Jánossal: *Idea: eszme. Nem szó, nem modor. Azt hát fejezze ki vers, kép, szobor.*⁴³ Mert Szalay munkái a gondolat, az eszme megmutatkozásai.

I N R I

Diese kunstgeschichtliche Studie analysiert das Bild von Lajos Szalay und beweist, wie ein Kunstwerk die einheitliche Weltanschauung eines Künstlers widerspiegeln kann. Diese Einheit, wenn auch noch in Entfaltung, war schon auch in seinen frühen Werken zu finden. Er konnte mit seinen Arbeiten immer betonen, dass der Zuschauer nicht die Realität, sondern nur eine Zeichnung zu sehen bekommt. Aber seine Zeichnungen werden eben dadurch zur Wirklichkeit: zur gemachten

künstlichen Kopie der Wirklichkeit. Das heisst, dass seine Zeichnungen eine Idee darstellen. Jedes Bild von ihm ist die Darstellung eines Gedankens.

³⁹ Ld. Ady Endre: *Az élet szobra*. In: uő. *Poéta és publikum*. Szerk. Balogh Edgár, Bukarest 1967, 187–189. – a Rodin szobrára vonatkozóan. A szobor képét ld. in: Szabó A.: *i. m.* 704. kép.

⁴⁰ Ld. Szalay: *i. m.* 100.

⁴¹ Uo. 53.

⁴² Uo. 56.

⁴³ Ld. Arany János: *Vojtina ars poétikája*. In: *Arany János összes költeményei*. I. Budapest 1956, 319–325, főként 325.